

Introducció

1. Qüestions prèvies

- 1.1. Què són les polítiques relatives al temps a la ciutat?
- 1.2. La doctrina de les polítiques temporals
- 1.3. Les lleis italianes de referència per al Pla del temps de la ciutat
- 1.4. Relació entre el Pla del temps i la planificació urbanística

2. Els canvis estructurals i els conflictes temporals legitimen l'acció sobre els temps de la ciutat

- 2.1. Les raons socials de la planificació temporal
- 2.2. La construcció de la idea de qualitat de vida en l'experiència de les polítiques temporals urbanes
- 2.3. L'acció participada
- 2.4. Morfologia dels horaris laborals en l'àmbit dels horaris públics
- 2.5. Les parts interessades en la gestió temporal
- 2.6. Les qüestions estratègiques de les polítiques temporals urbanes
- 2.7. Les raons urbanístiques de la planificació temporal

3. Un patrimoni de consciència civil que ha de ser valorat en el Pla del temps de la ciutat de Bèrgam

4. El Pla del temps en relació amb el Pla dels serveis i el Pla de govern del territori

- 4.1. El concepte de qualitat en el Pla dels serveis de la regió de Llombardia

5. Annexos

- A. Fitxa del Pla del Temps (PTO) i del Pla dels Serveis (PDS)
- B. El Pla del temps per a l'administració del territori a Bèrgam
- C. Document director del Pla territorial dels horaris de la ciutat de Bèrgam

6. Referències bibliogràfiques

EL PLA TERRITORIAL DEL TEMPS. POLÍTIQUES I PROJECTES SOBRE ELS TEMPS DE LA CIUTAT¹

Introducció

En aquestes pàgines es presenta el Pla territorial dels horaris de la ciutat de Bèrgam (Llombardia, Itàlia) com el cas més avantguardista i, per tant, més representatiu de l'evolució de les polítiques temporals urbanes a Itàlia, principalment pel que fa a la integració dels aspectes temporals i espacials en la qualitat de vida.

Bèrgam forma part del sistema urbà de Milà, i viceversa, en la gran aglomeració regional que forma un continu urbà multipolar. El text ha estat extret del document del Pla amb aportacions de Gisella Bassanini, Roberto Zedda, Marina Zanbianchi (responsable de la redacció del Pla), Stefano Stabilini i Laura Brioschi. Considerar Bèrgam el cas més avançat no és una opinió formulada per al lector, sinó més aviat un fet concret. Així, a Bèrgam, l'Administració municipal ha iniciat gairebé simultàniament l'elaboració del Pla del temps, el Pla dels serveis i el Pla general de la ciutat, la qual cosa ha permès cercar i experimentar una planificació alhora espacial i temporal i ha atorgat al Departament de Gestió del Temps de la ciutat un paper absolutament original. Per complementar l'explicació dels esdeveniments que han tingut lloc a la ciutat de Bèrgam, s'inclouen reflexions generals sobre l'origen de la planificació temporal, sobre les parts interessades i sobre el paper de les dones.

1. Qüestions prèvies

1.1. Què són les polítiques relatives al temps a la ciutat?

Les polítiques temporals urbanes s'encarreguen de les relacions que s'estableixen entre l'ús individual del temps i els horaris públics. En l'àmbit de la ciutat, aquestes polítiques s'encarreguen del seu funcionament a diferents escales d'organització: d'una banda, garanteixen que els ciutadans de Bèrgam puguin fer la seva vida privada, social i pública i, de l'altra, permeten a les organitzacions —empreses, famílies, associacions i institucions— desenvolupar les seves activitats.

El funcionament d'una ciutat té dos vessants interrelacionats: l'ordre espacial o urbanístic i l'ordre temporal o dels horaris dels serveis d'interès general, de la feina i de les organitzacions. Com que estan relacionades amb la física de les maneres de viure, les polítiques temporals urbanes han esdevingut polítiques espaciotemporals, malgrat que tenen competències i finalitats centrades en el temps i en els horaris de la vida d'una ciutat.

Durant molt de temps semblava que amb l'urbanisme, és a dir, amb els plans de disseny de la forma de la ciutat i l'articulació espacial de la ciutat, n'hi havia prou per determinar el funcionament de la «màquina urbana» i que es podia deixar per als horaris laborals i per a l'estàndard temporal 4+4 el paper de regular els horaris dels serveis d'interès públic, els processos productius i la vida familiar. D'entre tots els serveis públics, els transports i les infraestructures del transport públic han fet la funció de reguladors espaciotemporals de la vida social de la ciutat, enllaçant els espais urbans entre si i amb els territoris extraurbans i sincronitzant la durada del desplaçament d'un treballador amb l'horari laboral de la seva empresa. Per la funció que tenen en l'estructuració de la vida social, les qüestions dels serveis i de la «viabilitat» han estat, a partir de la postguerra de la Segona Guerra Mundial, el centre de l'acció urbanística. Però el fet que des de l'urbanisme no s'hagi parat atenció en els aspectes temporals del funcionament de la ciutat ja no es pot combatre durant més temps, pels motius generals que sintetitzarem abans d'analitzar específicament els problemes temporals de Bèrgam i el seu pla del temps a la ciutat.

Ben mirat, no només els horaris públics fixats en els serveis, les organitzacions i les agendes dels ciutadans de Bèrgam influeixen en la seva vida i en la vida de les organitzacions, també hi incideixen els altres territoris que tenen relació amb la vida dels ciutadans,

¹ Traduït de l'original italià.

les empreses i les institucions de Bèrgam. Els geògrafs i planificadors han anomenat aquest arxipèlag *sistema urbà*. El *sistema urbà bergamasc* està format per la ciutat de Bèrgam i pel conjunt de territoris on hi ha assentaments i comunitats amb els quals els habitants, les empreses i les organitzacions de la ciutat mantenen relacions de vida i de feina. Construir els mapes del sistema urbà bergamasc és una de les tasques del Departament de Gestió del Temps de la ciutat de Bèrgam.

L'àrea de competència de l'acció pública és l'espai urbà. La normativa en matèria de planificació del temps de la ciutat preveu també la coordinació de les polítiques temporals en el territori extraurbà. L'acció pública pel que fa al temps de la ciutat no s'encarrega dels elements existents i de quantificar-los —per exemple, quantes escoles noves calen—, sinó de construir relacions temporals idònies —per exemple, entre els horaris i el calendari de les llars d'infants, els horaris laborals dels treballadors, els horaris laborals dels pares, els horaris dels transports— en funció dels usos que els habitants i les empreses fan del temps i del territori. La quantitat d'escoles que cal implantar és una de les tasques de la planificació urbanística.

1.2. La doctrina de les polítiques temporals

A Itàlia les polítiques de temps es van començar a desenvolupar inicialment a principis de la dècada dels noranta amb el Pla del temps de la ciutat de Milà i, posteriorment, a meitat de la mateixa dècada, es van difondre per Europa. Des dels primers intents ingenus d'acció pública, una xarxa europea d'universitats ha donat suport a la difusió i l'arrelament treballant en tres direccions:

1. La construcció d'una *praxeologia*, és a dir, d'unes eines tècniques centrades en l'acció temporal: cartografia cronogràfica (cronograma dels esdeveniments, mapa temàtic dels cronotops urbans, cronograma dels pols d'atracció, mapa *on/off* dels usos que fan les poblacions resident i no resident de les àrees urbanes, mapa espaciotemporal dels llinars, cronograma *on/off* per a polítiques de seguretat de l'espai públic); models descriptius dels llocs habitats (cronotops); tècniques de governança i de construcció de taules de planificació conjunta; models d'anàlisi de les polítiques públiques; sistemes informatius territorials amb objectes temporals, i procediments administratius per gestionar plans i polítiques.
2. L'elaboració d'una base teòrica, en part interdisciplinària, per orientar la recerca i el sentit de l'acció pública: urbanisme temporal; sociologia de la família, del territori i de la feina; geografia del temps; cronobiologia i ecologia del temps; art públic per a l'expressió d'una cultura del temps, filosofia del temps, i filosofia feminista. En particular, aquests

estudis teòrics permeten avui dia comprendre i descriure l'acció del temps en la configuració urbanística i morfològica de la ciutat construïda.

3. Un extens atlas d'estudi de casos en matèria d'investigació activa que treballa des de dins i en sincronia amb els processos de transformació, és a dir, ni abans, d'acord amb l'antiga lògica de «primer conèixer objectivament el problema i després actuar a partir d'una racionalitat segura», ni després, per prendre distància i reflexionar teòricament.

1.3. Les lleis italianes de referència per al Pla del temps de la ciutat

La realització de projectes sobre la gestió del temps a la ciutat s'acull a Itàlia a un vast conjunt de lleis:

- Llei 142/1990, de 8 de juny, sobre l'ordenament de les autonomies locals, art.36, § tercer: atorga a l'alcalde el poder de «coordinar els horaris de les botigues i dels serveis públics així com els horaris d'obertura al públic de les oficines perifèriques de les administracions públiques, amb l'objectiu d'harmonitzar el compliment dels serveis a les exigències globals i generals dels usuaris».
- Llei 241/1990, de 7 d'agost, sobre noves normes en matèria de procediment administratiu i de dret d'accés als documents administratius, art. 2, § segon: introdueix l'obligació de concloure els procediments administratius dintre d'un breu termini definit per cada tipus d'acte, ja que també la rapidesa en la resposta de l'Administració pública es considera un factor de creixement, idoni per evitar als ciutadans les conseqüències negatives d'una pèrdua de temps inútil.
- Llei 125/1991, de 10 d'abril, sobre les accions positives per assolir la paritat home-dona en el context laboral, art.1, § segon, lletra e): indica, mitjançant una reorganització del treball, de les condicions i dels temps de feina, el camí per millorar l'equilibri entre responsabilitats familiars i professionals i una distribució més equitativa de les tasques entre els dos sexes.
- Decret llei 29/1993, de 3 de febrer, sobre racionalització de l'organització de les administracions públiques i revisió de la disciplina en matèria de treball públic, art. 5, de conformitat amb la Llei 421/1992, de 23 d'octubre, art. 2, que estableixen, entre els criteris generals en què s'ha d'inspirar la reorganització de les administracions públiques, és a dir «l'harmonització dels horaris de servei de les oficines i del treball amb les exigències dels usuaris i amb els horaris de les administracions públiques dels països de la Comunitat Europea, així com amb els horaris de la feina privada».

- Llei 285/1997, sobre les disposicions per a la promoció de drets i d'oportunitats per als infants i els adolescents, que preveu intervencions «en l'àmbit central i local per afavorir la promoció dels drets, la qualitat de la vida, el desenvolupament, la realització individual i la socialització dels infants i adolescents...». La Llei preveu també l'experimentació de serveis socioeducatius innovadors per a la primera infància (0-3 anys).
- Decret llei 114/1998, de 31 de març, sobre la reforma de la disciplina relativa al sector del comerç, art. 11, en consonància amb la Llei 59/1997, de 15 de març, art. 4, § 4: introdueix importants marges de liberalització quant als horaris de les activitats comercials, i demana als ajuntaments que els regulin en l'àmbit local.
- Decret del Ministeri de Medi Ambient, de 27 de març de 1998, sobre la mobilitat sostenible en les zones urbanes: institueix la figura del gestor de la mobilitat, la tasca del qual consisteix a «optimitzar» «paquets de mobilitat» per als desplaçaments entre casa i la feina del personal empleat d'estructures productives comercials i administratives amb més de 300 empleats i les empreses amb més d'una unitat local domiciliada a la mateixa ciutat que superin globalment els 800 empleats, amb la finalitat de reduir l'ús del mitjà de transport privat a favor de mitjans multimodals.
- Revisió de la Llei 142 (la 265/1999): modifica el text de l'art. 36, posteriorment integrat en el text únic de les lleis relatives a l'Ordenament dels ens locals (núm. 267/00), i fa que l'alcalde estigui obligat a coordinar i reorganitzar «a partir de les línies expressades pel consell municipal i en l'àmbit dels criteris eventualment indicats per la regió, els horaris dels negocis públics i privats i dels serveis públics, així com, d'acord amb els responsables territorialment competents de les administracions implicades, els horaris d'obertura al públic de les oficines públiques ubicades en el territori, amb l'objectiu d'harmonitzar el funcionament dels serveis amb les exigències globals i generals dels usuaris».
- Decret 275/1999, del president de la República, sobre el reglament relatiu a les normes en matèria d'autonomia de les institucions escolars, d'acord amb l'art. 21 de la Llei 59/1999, de 15 de març: assigna a cadascuna de les escoles l'autoritat per regular els horaris de l'ensenyament. Amb aquest objectiu, les institucions escolars poden adoptar totes les formes de flexibilitat que considerin oportunes.

L'any 2000 es va aprovar la Llei nacional núm. 53: disposicions per al suport a la maternitat i a la paternitat, pel dret a la cura i a la formació i per a la coordinació dels temps de la ciutat. La segona part està dedicada als temps de la ciutat i obliga els alcaldes de les ciutats amb més de 30.000 habitants a:

- Preparar el Pla territorial dels horaris.
- Instituir el Departament de Gestió del Temps.
- Identificar un cap en aquesta matèria.
- Instituir una taula de concertació de les institucions ciutadanes per portar a terme els projectes inclosos en el Pla.

Identifica dos nivells d'acció, el regional i el municipal, i consta dels següents articles:

- Tasques de les regions (art. 22).
- Tasques dels ajuntaments (art. 23).
- Pla territorial dels horaris (art. 24).
- Taula de concertació (art. 25).
- Horaris de l'Administració pública (art. 26).
- Bancs dels temps (art. 27).
- Fons per l'harmonització dels temps de la ciutat (art. 27).

En compliment de la Llei 53/00, la regió de la Llombardia ha aprovat la Llei regional núm. 28/2004 de polítiques regionals per a la coordinació i l'administració dels temps de la ciutat. Aquesta Llei regional identifica la coordinació i l'administració dels temps i horaris com una eina per promoure la igualtat d'oportunitats entre homes i dones i la qualitat de vida mitjançant la conciliació del temps de treball, de relació, d'atenció als fills, de formació i del temps en si mateix de les persones que viuen al territori regional o en fan ús, inclosos els que ho fan temporalment.

1.4. Relació entre el Pla del temps i la planificació urbanística

És més que evident que, des d'un punt de vista teòric —atès que en les pràctiques vitals dels ciutadans i de les organitzacions la regulació dels horaris públics i la construcció urbanística de la ciutat contribueixen i, de fet, s'integren en la definició d'una organització espacio-temporal de la vida urbana—, la planificació urbanística i el pla del temps d'una ciutat tenen finalitats comunes i estan destinades a interferir-se mútuament. La interferència està governada i és compartida pels tècnics i administradors de diversos departaments i està prevista en el document del Pla. La relació entre les competències del Departament de Gestió del Temps de la ciutat i el Departament d'Urbanisme era molt tensa fins que es va reformar la planificació urbanística iniciada els anys noranta i portada a terme durant la primera dècada del segle XXI a totes les regions italianes.

La regió de la Llombardia, primer amb la Llei 1/2001, que institueix el Pla dels serveis, i després amb la Llei 12/2005, que inscriu el Pla dels serveis entre els documents que formen part del Pla de govern del territori, ha fet possible la integració de la planificació urbanística amb el Pla del temps. El contingut més significatiu del Pla dels serveis —com és previst en la Llei regional llombarda— és el funcionament de la ciutat a diferents escales de la vida associada. Es tracta del mateix problema a què s'enfronten les polítiques temporals urbanes,

sobretot les que s'estructuren en un pla territorial dels horaris. Essencialment, ambdós són plans d'accessibilitat dels serveis d'interès públic i general. D'altra banda, tenen poders formals, eines d'acció, tradicions i actors socials de suport molt diversos.

Les polítiques temporals urbanes han arribat a tractar les dimensions espacials mitjançant l'experiència sobre el terreny i la reflexió disciplinària, la qual cosa ha donat lloc a les innovacions anomenades urbanísticotemporals. Els plans de serveis han arribat a la dimensió horària i temporal sota l'aparença del concepte de fruïció dels serveis i, consegüentment, d'horaris d'obertura en relació amb els nous perfils temporals de la demanda.

L'origen d'aquests dos tipus de plans és diferent: les polítiques temporals vénen d'un moviment feminista dels anys vuitanta, «les dones canvien els temps», i el Pla dels serveis neix de la renovació disciplinària, instrumental i legislativa (sobretot regional) de la planificació urbanística dels darrers 20 anys. També són diferents les parts interessades que entren en joc en aquestes dues menes de pla. Les parts interessades en la planificació temporal tenen principalment interessos ètics i de valor (nous horaris escolars per millorar la pedagogia, nous horaris laborals per millorar l'ocupació femenina i l'equilibri entre vida i feina) i això posa fre a una inversió el retorn de la qual és un bé comú sense propietaris. D'una banda, el Pla dels serveis reprèn la tradició de l'urbanisme reformista italià, que va fer dels serveis una qüestió urbanística important, en aquells temps, contra els desequilibris territorials i per a un nou mercat de treball, sobretot femení; d'altra banda, l'acostament centrat en les prestacions per millorar la qualitat dels serveis planteja els interessos immobiliaris, que són el ressort del poder de l'acció urbanística i el cor del joc de regulació dels interessos privats i públics.

És evident que l'aliança amb el Pla dels serveis ha estat important per al Pla del temps, ja que té una capacitat d'acció més dèbil. Els interessos del Pla dels serveis i dels seus operadors pel que fa a les competències temporals es van posar de manifest amb el diàleg. Actualment, ambdós plans no estan subordinats sinó que ocupen el mateix nivell. Cal explicar i regular les raons d'aquesta aliança.

2. Els canvis estructurals i els conflictes temporals legitimen l'acció sobre els temps de la ciutat

2.1. Les raons socials de la planificació temporal

Molts estudis (Bonfiglioli, Boulin, Mückenberger, en procés de publicació) han demostrat que les principals transformacions estructurals i culturals que s'estan produint a la societat i a les ciutats postfordistes són concomitants amb profunds canvis temporals: horaris de feina flexibles en el marc de les regles postfordistes

d'organització del treball; dessincronització dels sistemes d'horaris públics; augment de la mobilitat de les persones, mercaderies i informacions en el marc de la globalització dels processos econòmics i socials, i nous valors atribuïts a l'ús del temps per als projectes de vida en l'àmbit de la individualització dels comportaments i del consumisme.

Aquests processos de canvi estan relacionats amb noves ocupacions del temps i del territori i amb noves expectatives dels ciutadans en relació amb la qualitat de vida. Així mateix, els nous horaris públics, que deriven dels horaris industrials i de l'economia dels serveis, obren nous conflictes relacionats amb l'ús del temps: entre generacions, per exemple, pel que fa a l'ús dels espais públics durant la nit o pel que fa a la distribució de la riquesa intergeneracional en el marc de l'actual sistema del benestar; entre els clients i els empleats dels serveis, atès que els nous horaris dels serveis poden exigir nous horaris de feina; entre els temps no estandarditzats destinats a tenir cura de la família i els horaris laborals que no estan orientats a la família; entre els pares, pel que fa al repartiment de l'atenció a la família, i entre els dos sexes, pel que fa a la cultura de l'ús personal del temps.

2.2. La construcció de la idea de qualitat de vida en l'experiència de les polítiques temporals urbanes

La idea de «qualitat de vida» s'ha anat enriquint i s'ha anat fent explícita al llarg del temps. Ja de bon principi, als anys vuitanta, durant la fase italiana del moviment «les dones canvien el temps», les polítiques sobre el temps a la ciutat han estat polítiques per a la qualitat de vida. Amb aquest objectiu, les polítiques s'han diferenciat des del principi del moviment contemporani per la igualtat d'oportunitats centrada en la millora de l'equilibri entre la vida i la feina per aconseguir millors condicions d'accés i permanència de les dones en el mercat laboral.

Durant els anys setanta, la Llei de la regió de les Marques (Itàlia) incorporava els aspectes temporals i espacials de la qualitat de vida en una primera concepció d'*urbanisme temporal*: els temps individuals i socials no es poden concebre al marge de l'organització funcional del territori, la qual no ha estat generada només pels sistemes públics d'horaris, sinó també conjuntament per les ordenacions urbanístiques. La idea de qualitat de vida queda precisada com a «qualitat de la vida als llocs». En nom de qui? Dels residents i dels no-residents temporalment presents als mateixos llocs.

Per acabar, la reflexió matisa el qui de la demanda de qualitat de vida. No es tracta d'un individu anònim que té el dret formal de ciutadania, component silenciosos de poblacions i grups socials, sinó d'una persona encarnada en diferents edats de la vida. I és precisament aquest subjecte parlant qui, fent la seva vida quotidiana en els diversos llocs del seu espai vital en funció de l'ús del

seu temps vital, posa a prova conjuntament els drets formals de la ciutadania dels quals ell mateix frueix i els esquemes funcionals i simbòlics dels llocs en qüestió.

El concepte *qualitat de vida* encara és poc clar i cal definir-lo més: qualitat de la vida quotidiana en els diferents llocs per a la persona que hi habita encarnada en la seva edat vital. Quina innovació hem aportat?

1. Els canvis de significat de l'expressió *qualitat de la vida* han situat els habitants d'una ciutat i la seva capacitat de paraula o d'expressió al centre de la concepció dels problemes temporals. No s'hi han situat grups socials com ara dones, treballadors, empresaris —que són certament portadors d'interessos temporals també en termes sociològics—, sinó ciutadans d'una ciutat duent a terme la seva vida quotidiana. Precisament habitants. La construcció dels problemes temporals parteix d'una mirada que es posa «a l'ombra del ciutadà» i l'observa quan, en el moment de desenvolupar els actes de la seva vida, «posa a prova» els esquemes temporals i espacials dels llocs corresponents al seu espai vital.
2. El beneficiari de l'acció temporal és el ciutadà habitant i és possible i lícit especificar-ne les característiques fins a l'escala de la persona.
3. La microescala dels llocs, on s'acompleixen els gestos corporis de la vida quotidiana guanya valor. És així l'escala quotidiana del temps. L'escala quotidiana de l'ús del temps i l'escala espacial del cos gestual en les pràctiques de vida són dimensions antropològiques i relatives a l'habitatge recíprocament coherents. I ambdues dimensions són coherents amb la tesi que defensa que el beneficiari de les polítiques temporals ha de ser la persona habitant. Cal advertir que les polítiques temporals urbanes han identificat la mateixa escala espacial i temporal que va cridar l'atenció dels geògrafs del temps durant els anys seixanta del segle XX.
4. L'urbanisme pot emprendre una crítica contra l'oblit de les raons del cos que ha caracteritzat la fase postbèl·lica de la planificació territorial i urbana, en benefici d'una visió estructuralista a gran escala dels problemes urbans.
5. L'esfera del treball i de la seva forma específica de regulació horària pel que fa al temps de vida es pot unir teòricament amb l'esfera de la vida en el territori i amb la seva forma de regulació específica. L'espai i el temps de la ciutat es recomponen en un únic espai-temps quadridimensional si els problemes s'observen des de l'escala del cos.

Aquest acostament permet recompondre —teòricament més que en el si de l'acció pública— la fractura produïda durant la història europea a causa del llarg

procés de separació de l'esfera espaciotemporal del treball, reservada als actors del diàleg social, respecte del món de les pràctiques vitals. El diàleg social troba formalment, en l'àmbit teòric, una nova esfera pública d'acció conjunta.

2.3. L'acció participada

Des dels primers anys noranta, les polítiques temporals urbanes desenvolupades, per exemple, pel Departament de Gestió del Temps de Milà, Bozen, Gènova, Roma i moltes altres ciutats italianes i europees, han dirigit els projectes de forma participada mitjançant la formació de «meses quadripartites» on s'asseuen les diferents parts interessades i es tracten les mesures adoptades (per exemple, els horaris comercials). Els membres treballen d'acord amb els principis de la projecció conjunta d'accions comunes. Per tant, l'acció pública segueix el esquema i la filosofia anomenada *governança*. Aquesta filosofia d'acció pública es veu reforçada per l'acció transversal que porta el Departament de Gestió del Temps a col·laborar amb altres departaments municipals, provincials i de l'Administració pública ciutadana.

2.4. Morfologia dels horaris laborals en l'àmbit dels horaris públics

L'objectiu de recordar el llarg recorregut històric que ha construït les actuals ordenacions horàries i les eines legals i ètiques que les regulen és incloure en aquesta reflexió una dada de la qual s'és poc conscient.

Els horaris es localitzen

El concepte de localització dels horaris públics comprèn dos aspectes: les normes que els institueixen tenen valor en un territori i no en un altre; les activitats regulades (escolars, industrials, familiars) es localitzen en el territori i, en aquest context definit institucionalment i espacialment limitat, els horaris públics «són vigents».

Els sistemes d'horaris públics

Els horaris laborals i, en general, els horaris públics no són independents els uns dels altres, sinó que més aviat es disposen en sistemes d'horaris mútuament vinculants (Chiesi, 1989). Té sentit considerar els horaris públics com una xarxa elàstica que es modifica encara que només en canviï un. Per exemple, és una experiència comuna en la vida familiar l'adaptació de l'hora de dinar al canvi d'horari escolar d'un membre de la família.

Esfera pública/esfera privada

Els horaris públics són l'eix al voltant del qual s'hibriden mútuament les esferes de l'àmbit públic i privat, del personal i del social. Les polítiques temporals urbanes actuen sobre els horaris públics i, per tant, sobre la relació entre l'esfera privada i l'esfera pública, entre l'interès individual i l'interès col·lectiu.

Horaris flexibles

El terme *flexibilitat* fa referència a un ventall ampli de formes temporals del treball postfordista: la gran varietat de mòduls horaris i de calendaris laborals en les activitats econòmiques; la variabilitat al llarg del temps dels horaris de treball que fan referència a un mateix empleat; l'*stop and go* de les dones en el mercat laboral com a conseqüència, per exemple, del naixement dels fills; la temporalitat de l'horari en els casos de treball precari; l'autoregulació de l'empleat en el moment d'entrar i sortir de la feina, i l'autoregulació dels temps laborals per a moltes categories de treball autònom.

Transformar els horaris és una acció complexa

Transformar els horaris públics no és, per tant, una acció simple i és difícil fer un seguiment de l'impacte de les mesures adoptades en la cadena de la transformació temporal provocada. Es tracta, sobretot, d'una acció de racionalitat limitada a causa de la poca observabilitat de la cadena de transferències de les formes temporals. De la mateixa manera, els horaris són interioritzats pels habitants d'un lloc, que els acaben considerant naturals (Tabboni, 1984).

2.5. Les parts interessades en la gestió temporal

No tan sols donar veu sinó també planificar conjuntament. El procés de conscienciació ha estat lent a moltes ciutats europees i els tècnics del Departament de Gestió del Temps s'han esforçat al màxim durant la fase de construcció social dels projectes.

L'estructura participativa de treball de la construcció social ha estat anomenada «taula de planificació conjunta» (Bonfiglioli, 2000) per subratllar que la taula no és un lloc de negociació entre forces socials i l'ajuntament del tipus *win-win*, sinó un lloc de planificació participada entre parts interessades que saben assumir el paper d'actors socials capaços d'orquestrar interessos comuns i visions estratègiques, i no fer tan sols de mitjancers.

La pràctica de la governança, anomenada *planificació conjunta*, ha estat elaborada inicialment dins de les polítiques temporals a Bozen, ha estat estudiada gràcies a la feina sistemàtica d'observació i recerca exercida sobre l'acció pública i ha estat teoritzada en l'àmbit disciplinari. En l'actualitat, és un terme de la disciplina de la governança reconegut internacionalment (Mareggi, 2002; Bonfiglioli, Boulin, Mückenberger, en procés de publicació).

Per tipus, les parts interessades són:

El món de l'escola. En particular la llar d'infants i l'ensenyament primari i secundari tenen horaris i calendaris que estan relacionats en xarxa amb els horaris de les famílies, amb els horaris laborals dels pares i dels treballadors i amb la disponibilitat de les dones, sobretot amb família i nens petits, per entrar i quedar-se en l'esfera del

mercat de treball. Les experiències han plantejat com a problemes l'extensió del projecte de nous horaris i calendaris escolars a totes les escoles, la decisió d'acord amb la qual els nens són els principals beneficiaris del canvi dels horaris i dels calendaris escolars, la realització de dos objectius de qualitat (l'objectiu pedagògic i el relacionat amb el temps de vida global dels alumnes). La consciència que existeix una relació entre els horaris i calendaris escolars i l'ocupació femenina és molt arrelada. A fi i efecte de complementar aquestes noves finalitats, el món de l'escola i els pares estan construint una xarxa de disciplines, reflexions i investigacions molt originals.

Els emprenedors del comerç, que han plantejat algunes qüestions estratègiques. En primer lloc, el desenvolupament econòmic i el destí de l'empresa comercial dins d'una perspectiva a llarg termini en vista d'un nou disseny dels calendaris turístics en el territori i dels nous perfils temporals de la demanda, que exigeix l'obertura el dissabte, els vespres i els festius.

En segon lloc, el paper de les entitats locals a favor de l'ocupació de la dona, especialment pel que fa a la reincorporació de les dones al mercat laboral després de la maternitat i a l'adequació dels horaris dels serveis per a la infància durant les hores d'allargament de l'obertura de les botigues el dissabte, els vespres i els festius.

I finalment, la necessitat de millorar els serveis i la qualitat dels espais públics: aparcaments temporals per poder accedir físicament a les instal·lacions, bon estat i presència d'equipaments idonis als espais públics, principalment del carrer i la plaça, logística del trasllat de les mercaderies a l'entrada de l'empresa i serveis innovadors per al lliurament de les mercaderies adquirides.

Els empresaris, amb relació a l'accessibilitat a les instal·lacions a diferents escales, la gestió de la mobilitat de les persones, la logística del trasllat de mercaderies i la modernització i integració dels serveis dins l'empresa. Les parts interessades encara sense convèncer són principalment els empresaris i, en general, el món de les activitats econòmiques. Cal trobar una estratègia d'animació adequada per implicar-los.

Els sindicats, que van ser els defensors de les polítiques de temps urbanes a Itàlia i amb els quals cal tornar a establir una relació.

Les dones, que han promogut les polítiques temporals urbanes en benefici de la qualitat de vida i la qüestió de la conciliació entre temps de vida i temps de treball.

2.6. Les qüestions estratègiques de les polítiques temporals urbanes

A tot Europa les polítiques de temps urbanes treballen al voltant de quatre qüestions de valor estratègic:

1. La mobilitat sostenible.
2. La conciliació dels temps vital, laboral i personal.
3. L'accessibilitat als serveis d'interès general.
4. La requalificació urbana.

El Pla del temps de Bèrgam pren aquestes qüestions com a línies directrius dels seus projectes i de les seves polítiques temporals.

2.7. Les raons urbanístiques de la planificació temporal

Mundialització de la forma d'assentament urbà i perifereització de la ciutat europea

Quins elements han presentat com a problema la recerca i la planificació territorial i urbana a Europa a partir dels anys setanta en matèria de transformació urbana? En resum: la mundialització de la ciutat i la nova jerarquia urbana; la decadència de la ciutat històrica i de la civilització urbana; la mobilitat quotidiana de les persones i de les mercaderies que s'estén per territoris amb diferents escales espacials, també vastes; la construcció de noves territorialitats; la reforma de les eines i de les lleis de planificació; l'emergència de nous subjectes socials, especialment les dones, que accedeixen amb interessos insòlits al camp de la decisió pública; les noves pràctiques d'habitatge relacionades amb els fluxos de desplaçament, i els aspectes temporals de les transformacions.

Tot això es troba en consonància amb la idea que la transformació contemporània dels assentaments humans evoluciona conjuntament amb els següents elements:

- Els processos de mundialització de l'economia.
- El desenvolupament postindustrial que transfereix la revolució telemàtica als processos productius i a l'organització del treball.
- Les mutacions socials que, almenys a les regions capdavanteres, se solen anomenar amb el terme genèric de *societat del coneixement*.

Consegüentment, l'inici de la transformació urbana, qualitativament significativa, s'acostuma a situar a la dècada dels setanta, moment en què a Europa declina l'ordre socioeconòmic de l'industrialisme taylorístic.

Xarxes de ciutats i sistemes urbans

A partir dels anys setanta, els nous conceptes de l'assentament urbà contemporani fan referència a configuracions que no tenen ni estructura ni límits, ni una sobirania que es pugui circumscriure com a pròpia. Xarxes de ciutats, sistemes urbans, metròpolis de tercera generació (Dupuy, Godard, Roncayolo, 1994; Martinotti, 1993) són conceptes que donen nom a una configuració

urbana difosa per diferents territoris i regulada, no per una sobirania institucional i pública, sinó pels intercanvis econòmics i socials, dels quals se subratlla el caràcter interactiu i no el jeràrquic. El disseny de les relacions, és a dir el sistema de relacions, és més significatiu que la ciutat física en si. Segons Gabriel Dupuy (1995) «l'espai pertinent ja no és l'espai continu del model geogràfic clàssic, sinó una topologia complexa d'espais discontinus, sense connexions, que estableixen combinacions espaciotemporals inèdites».

Redistricting

La nova geografia dels assentaments i dels intercanvis en l'àmbit de la globalització econòmica indueix a un espectre articulat —per escales i formes jurídiques— de polítiques locals europees que tenen l'objectiu d'establir nous «districtes» per al govern del territori, caracteritzats per uns límits de geometria variable i sovint temporals: *pays*, és a dir, comunitat temporal de planificació a França; nou disseny de les zones administratives urbanes; comunitats d'aglomeració; àrees metropolitanes; territoris multiregionals com ara Milà-Torí; construcció del territori europeu d'escala continental arran del projecte infraestructural europeu; àrees continentals de lliure intercanvi.

La mobilitat quotidiana a gran escala dissenya sistemes urbans de geometria variable

La redistribució periurbana de la població i el creixement de l'extensió d'assentaments són fenòmens internacionals presents a totes les regions econòmicament avançades. Els efectes dels assentaments en el territori són diferents a causa de l'armadura urbana regional i de l'abast de la seva malla. En un espai com França, de malla urbana de radi llarg i polaritzat al voltant d'Île-de-France, els efectes de sutura de les àrees periurbanes en forma d'enormes cinturons edificats de baixa densitat són menys habituals que a Itàlia, on es poden trobar ciutats de dimensions mitjanes cada 30 quilòmetres. Aquí, la saturació dels teixits periurbans, *edge city*, és habitual.

La morfologia resultant de la nova lògica d'assentaments és un arxipèlag —alguns prefereixen el terme *nebulosa*— de teixits urbanitzats densos, amb clarianes escampades per territoris plurals d'escales diferents; la seva connexió no ve necessàriament d'institucions de govern unitari, sinó de les pràctiques de vida basades en la tria, feta pels habitants de l'*edge city*, d'utilitzar serveis escampats per l'arxipèlag. L'elecció, a vegades anomenada *hiperelecció* (Godard, 1997; Camagni, 1996), genera una mobilitat zigzaguejant basada en el mitjà de transport privat. El repte dels poders de govern del territori consisteix a perseguir la dispersió, en lloc de preveure i ordenar anticipadament l'espai, amb sistemes modals de transport col·lectiu.

Els conceptes de *sistema urbà* i de *xarxa urbana* en el marc de la reflexió internacional sobre la ciutat i l'urbanisme iniciada durant la dècada dels setanta, aporten

una nova òptica a la concepció dels assentaments que atorga menys valor a l'aspecte morfològic i valora la lògica de l'intercanvi, de la mobilitat i de la connexió entre ciutat i territori. En aquest context, els intercanvis ja no són de tipus jeràrquic, com ha passat tradicionalment entre capital i província, entre ciutat i camp, sinó interactius.

La mobilitat de les persones i de les mercaderies és el motor que traça «amb les rodes», i «amb la malla» de les carreteres, una nova configuració física (i també social?) dels assentaments de tipus quasi urbà i informal d'escala també regional.

Habitants temporals dels nodes de les xarxes urbanes

La relació entre usos dels temps/horaris de treball i els ritmes dels temps socials i entre aquests i la lògica expansiva dels assentaments és prou coneguda i hi ha nombrosos estudis que n'han descrit i mesurat l'«objecte d'estudi».

Com diu Martinotti, també en el sistema urbà italià, des dels darrers anys setanta es van començar a manifestar els senyals visibles de la inversió d'una tendència secular en les dinàmiques de la urbanització; de fet, el conjunt dels municipis amb més de 100.000 habitants ha deixat de guanyar població després d'un segle de creixement ininterromput (Martinotti, 1993). Martinotti planteja una tesi sobre la nova morfologia social relacionada amb un nou desenvolupament metropolità: «Suggerixo considerar el desenvolupament metropolità i la morfologia social que a poc a poc va emergint com la diferenciació progressiva de quatre poblacions principals que en l'actualitat graviten al voltant de les metròpolis. Es tracta d'un punt de vista que enllaça indirectament amb els patrons d'ús dels recursos espaciotemporals definits per l'escola de Hägerstrand i Pred i reprès darrerament per Giddens» [Haegerstrand, 1975; Giddens, 1984].

Es tracta de desplaçar l'atenció de la dinàmica urbana des de les poblacions que habiten la ciutat cap a les poblacions que en fan ús. «La metròpolis de primera generació està profundament caracteritzada pel fenomen dels moviments pendulars... i de les grans infraestructures necessàries per a aquest tipus de moviments —ferrocarrils, autopistes, túnels, ponts i passos subterranis— on s'han centrat les inversions urbanes més importants durant la part central d'aquest segle» (Martinotti, 1993). Si bé els moviments pendulars han estat el fenomen estratègic de la construcció de la metròpolis de primera generació, la segona generació metropolitana està caracteritzada per l'ús del temps lliure. «Individus i famílies es mouen no només per anar a treballar i tornar a casa, sinó per recrear-se» (Martinotti, 1993). Tot plegat, Martinotti classifica així la nova morfologia social de la nova metròpolis de segona generació; usuaris urbans (*city users*), homes de negocis, treballadors pendulars, residents. Els darrers tres ja es coneixen. La

veritable innovació la trobem en els *city users*: «La nova població temporal de consumidors metropolitans utilitza la ciutat i els seus espais públics de forma intensa, i a vegades molt brutal» (Martinotti, 1993).

La ciutat del temps

No es tracta només de fluxos gegantins de poblacions en moviment. La creixent mobilitat de persones i mercaderies està construint la seva ciutat, una ciutat del temps:

- Els *centres històrics* de les ciutats, llocs de presència temporal dels *city users* o usuaris urbans.
- Les *ciutats d'art*, com Venècia, habitades temporalment per poblacions cíclics segons les cadències dels esdeveniments culturals i d'entreteniment.
- Les *ciutats universitàries*, com Urbino, habitades per poblacions semipermanents renovades contínuament per les cadències anuals de les activitats acadèmiques.
- Les *ciutats turístiques* que dupliquen ciutats històriques, com Rímìni, una permanentment habitada i l'altra estacional. Rímìni és una ciutat doble, la part «estival» de la qual, oberta quatre mesos l'any, és volumètricament més gran que la porció dels residents.
- Les *ciutats de temporada* dels complexos turístics.

3. Un patrimoni de consciència civil que ha de ser valorat en el Pla del temps de la ciutat de Bèrgam

L'originalitat del diàleg entre alguns actors socials i l'Administració pública de Bèrgam per incloure el pla dels horaris a l'agenda política —i la continuïtat del recorregut fet al llarg de deu anys— ha fet créixer un patrimoni difós de consciència civil. La investigació promoguda pel Consell Regional de Llombardia i encarregada a l'Institut d'Investigació Regional l'any 2004, subratlla l'originalitat del recorregut: «Les polítiques temporals urbanes a Bèrgam (113.143 habitants, segons el cens del 2001) tenen una caracterització del tot particular dins el panorama llombard i nacional. Aquestes polítiques han anat configurant durant més d'una dècada un estímul constant de subjectes diferents de la societat civil, en concret, les dones, respecte de l'Ajuntament» (Bonfiglioli, Mareggi, 2004, pp. 227-254).

Aquest fet és del tot original ja que, deixant a banda el cas del Pla de Roma a principis dels anys noranta, on l'inici va ser promogut pels sindicats i per un fòrum de dones, a totes les ciutats italianes i europees la iniciativa ha estat en mans dels polítics elegits en el si de les entitats locals, generalment dones, sovint en companyia de tècnics brillants. Només posteriorment, la iniciativa

va rebre el suport local d'associacions de dones, sindicats, empresaris i la universitat, o millor dit, va rebre el suport dels *pioners* que van fer d'assessors en matèria d'innovació i de noves necessitats, existents en el si dels sindicats, de l'empresa i de la universitat. Aquests subjectes han fet possible la realització d'una idea i d'una necessitat de qualitat dels temps de vida, que estaven madurant a Itàlia des de mitjan anys vuitanta —i s'expressava en un llarg moviment de dones actives en l'àmbit familiar i laboral (doble presència)— traslladant la idea al camp de la política pública i especificant continguts i modalitats de gestió.

A cap altra ciutat d'Europa existeix, com passa a Bèrgam, una elaboració «socialment construïda» que estigui igualment difosa, sense interrupcions i culturalment sofisticada al voltant de la concepció i de les pràctiques per a la qualitat —ja sigui de la vida de la ciutat— i dels seus aspectes d'horaris i temporals.

«Ens hem preguntat qui decideix aquests horaris i temps de treball, i hem descobert que no hi ha cap tipus de coordinació... I si partíssim de les nostres exigències per tal de redissenar els temps de la ciutat?»² Aquesta proposició, extreta del document fundador de les polítiques temporals urbanes a mitjan anys vuitanta, ha estat adoptada pel sindicat i per les dones de Bèrgam com un itinerari per reflexionar sobre els serveis d'interès general i els horaris de feina dins de la seva funció: a) d'estructuració de les formes de vida personals, b) d'estructuració dels esquemes morfològics i urbanístics de la ciutat (aquest aspecte és potser el més dur) i c) com a recurs per millorar la qualitat de la vida i la ciutat dirigit a objectius socials i personals dels ciutadans. L'itinerari d'interpretació de la demanda social, realitzat a partir del treball de les dones i del sindicat, ha utilitzat un mètode del tot original per «fer parlar» les xarxes de ciutadans i institucions que han actuat activament en la millora dels serveis que faciliten la vida quotidiana.

El Consell de les Dones, en el document de mandat del nou govern de l'Ajuntament per al quinquenni 2004-2009, està format per 50 dones representants de 38 grups i associacions, 5 consellers municipals i 7 consellers de circumscripció. El document no especifica els colors dels partits d'afiliació dels socis ni els interessos representats. I això és així perquè, de fet, no es representa cap interès, sinó que tothom treballa en la construcció d'un nou espai públic de ciutadania. En el si d'aquest nou espai públic de ciutadania és possible tractar conjuntament tant les condicions per viure (serveis i sistemes dels horaris públics) com els horaris de treball que regulen —designant els períodes obligats d'ús del temps personal— l'elaboració de l'agenda personal dels

ciutadans de qualsevol edat i sexe. I el valor d'aquest disseny polític es troba en la reunificació, en l'àmbit del coneixement i de l'acció pública, de les esferes del viure (en el territori) i del treball (dins l'espai dedicat a aquest).

Vida i treball són esferes que van ser separades l'una de l'altra durant llargs processos històrics. L'estímul de la divisió en dues esferes d'allò que en la vida d'una persona sembla una continuïtat inseparable, s'ha verificat mitjançant la designació del treball com a esfera pública per excel·lència i de les pràctiques de vida com a esfera privada. Els redactors del document fundador de les polítiques temporals urbanes van considerar necessària la recomposició de les dues esferes i dels dos espais (territori i treball) com a condició *sine qua non* per fer possible la realització de la idea de qualitat dels temps de vida, on temps de vida no significa, com era habitual, les pràctiques extralaborals —allò que queda fora de l'esfera del treball—, sinó la configuració complexa i estructurant del temps personal del viure, formada pel temps de la família i de les relacions socials, pels horaris de treball i pel temps escollit per un mateix.

Heus aquí la definició del concepte *temps per a un mateix*: «demanar temps no és tan sols l'exigència de més temps lliure i autogestionat, d'una subdivisió equitativa dels papers; és també la valoració d'allò que les dones coneixen, desitgen, elaboren a propòsit dels temps individuals i col·lectius i la transformació d'això en un projecte polític».³

Recentment, el Consell de les Dones ha posat en funcionament quatre comissions i dues subcomissions que treballen en els àmbits següents: família i ciutadania; infància, menors i família; inadaptació en el si de la família, amb una particular atenció a les dones; gent gran; qualitat de la vida i polítiques temporals; cultura i comunicació, i democràcia participada. És fàcil notar l'extensió i articulació dels temes assumits per a la reflexió i el compromís. És important subratllar que cap tema està tancat en si mateix, sinó que tots estan relacionats amb nexes significatius de la vida: com a ambient (la família), com a «plantejament» (qualitat de la vida i polítiques temporals) o com a relació amb els cossos (gent gran). L'enfocament no està orientat cap a la resolució dels problemes focalitzant l'atenció en l'acte de trobar de la manera més eficaç i ràpida possible la solució operativa d'un problema. En tot cas, s'inspira en la cultura de la planificació que desplaça l'atenció no cap a la solució, sinó cap a la construcció —que ha de ser culta i polièdrica— del problema. I la construcció del problema és alhora un procés social i cultural i una expressió d'interessos que no són entesos de manera banal. Es tracta d'un enfocament i d'una pràctica de governança iniciats

2 Proposta de llei promoguda per un comitè de dones que pertanyien llavors al Partit Comunista Italià, represa l'any 1990 amb el títol *Les dones canvien els temps. Una llei per humanitzar els temps del treball, els horaris de la ciutat, el ritme de la vida*. Primera signatària: Livia Turco.

3 Carmen Plebani. Introducció als informes presentats durant el curs Exigir temps. Coneixements, dissenys, projectes de les dones relatius als temps, Fondazione Serughetti-Centro Studi e Documentazione La Porta, document final. Bèrgam, maig-juny de 1992, p. 2.

pels actors socials bergamascs molt abans que el terme i les seves tècniques s'estenguessin pels discursos refinats més que per les pràctiques públiques reals. La construcció de pensament i d'esfera pública, realitzada per aquests actors socials, s'ha convertit en un mètode i en un coneixement. Això ha evitat que la demanda d'acció pública plantejada als polítics rellisqués cap a uns horitzons de sindicalisme territorial dirigit a les dones. En aquesta accepció, les dones són considerades una categoria social privada dels drets de ciutadania que ha de ser recompensada. Les dones han fet més: han actuat com un actor social caracteritzat per un pensament civilitzador i no supeditat a interessos particulars, és a dir, han actuat com un subjecte que es va formant.

Quin tipus de coneixement s'ha construït com a resultat d'aquesta forma d'obrar relacional, que promou l'expressió directa d'aquells que actuen i la reflexió teòrica per tal de trobar el significat dels interrogants? Òbviament no és un coneixement objectivador com passa ara amb els mètodes disciplinaris de l'observació científica d'un objecte pensat, present i extern a l'investigador. Els actors socials bergamascs han treballat durant 10 anys aplicant un coneixement viu del qual es pot parlar com a experts, sense que sigui necessari ser especialistes ni generalistes allunyats dels contextos. És un coneixement que es pot transmetre i ser transformat amb l'experiència per part de la persona que el rep i «hi afegeix la seva aportació»; un coneixement que és científic perquè és fruit d'observacions, reflexions sistemàtiques, processos racionals controlables, arguments susceptibles de crítica basats en referències teòriques acadèmiques controlades per comunitats científiques actives. És un coneixement que pot ser «traslladat a les situacions» i allà està ben adaptat, perquè no ha estat construït fora sinó dintre dels contextos i els operadors. Actua mitjançant la presència d'una persona que hi era i encara hi és i no d'acord amb l'esquema «missió, competència, treball i horari».

Aquests fets no són el resultat d'un cas afortunat ni d'un itinerari ingenu. Sia les dones, sia els sindicats, tots han participat, des de començament de la dècada dels noranta, en cursos de formació dedicats a les disciplines relatives a les polítiques temporals i a la construcció del problema de la qualitat: urbanisme temporal (Sandra Bonfiglioli i els tallers del Politècnic de Milà i la Facultat d'Arquitectura i Societat del campus de Piacenza); sociologia de la família (Belloni, Bimbi, 1997; Saraceno, 1983; Balbo, 1987); sociologia del territori (Zajczyk, 2000; Martinotti, 1993; Colleoni, 2004; Nuvolati, 1998 i 2002). A través d'aquests estudiosos italians han començat a circular les referències internacionals: la geografia del temps, l'anàlisi de l'ús del temps, la sociologia del treball de Jean Yves Boulain i Ulrich Mückenberger.

És significatiu notar que, a Bèrgam, tant el pensament de les dones com el del sindicat es troben lluny d'una problematització partidista. Al contrari, precisament perquè aquests actors socials miren les coses des de

punts de vista clarament definits, tracten temes generals en una perspectiva política (en el sentit de *polis*) allunyada d'interessos particulars, capaç d'orquestrar els interessos propis amb els interessos dels altres actors i d'elaborar una visió general dels problemes.

El document programàtic corresponent a les eleccions de 2004 del Consell de les Dones comença valorant el patrimoni públic i la ciutat com a arxiu del patrimoni: «La ciutat és un patrimoni social i com a tal és un recurs» (Consell de les Dones de l'Ajuntament de Bèrgam, 2003, p. 1) i continua afirmant que «el punt de vista de les dones és fonamental per a la millora de la qualitat de la vida global. Les dones són els subjectes més perjudicats per la "càrrega" d'una ciutat no gaire ben pensada i són també els subjectes amb més riscos de pobresa, sia econòmica, sia psíquica... La cultura de les dones s'ha de transformar en una "referència" per governar la ciutat. Això significa encarregar-se de la política de les coses quotidianes que no exclou una important i nova projecció, sinó que hi està íntimament vinculada. (op. cit., p. 2).

«El problema no és tenir més temps, sinó fer-se amo del propi temps i valorar totes les fases de la vida.» Aquí troben implícitament una avaluació crítica de la forma actual de l'estat del benestar basada —pel que fa referència a la balança dels temps de vida i feina— en la lògica de l'estalvi del temps de tenir cura de la família amb l'objectiu de possibilitar la incorporació de les dones al mercat laboral. És que l'única forma de política de conciliació dels temps de la vida i de la feina que es pot aplicar és l'estalvi de temps en l'activitat familiar mitjançant la seva exteriorització respecte de l'àmbit familiar i la seva ubicació en serveis a la infància?

L'any 1991 les dones de la Fondazione Serughetti-Centro Studi e Documentazione La Porta ja van expressar una sèrie d'intencions imparcials que incloïen els gèrmens en cap moment negats pel camí adoptat en el següent aprofundiment: «Raonar sobre els conceptes que constitueixen la premissa d'una cultura "diferent": "temps" de la vida quotidiana, del passat i de la memòria, dels espais urbans i domèstics per tal de planificar una ciutat "nova", una nova organització, un nou espai personal i social [...]. A partir de la comparació de les dones emergeix clarament la interdependència entre la seva vida i la vida dels altres subjectes, entre les seves necessitats i les necessitats dels altres; es posa en evidència que les propostes de les dones poden compendiar i assumir transversalment les necessitats de tots».⁴

4 Caminati Cremaschi, L. «In Allegato». A: *Chiedere tempo. Saperi, desideri, progetti delle donne intorno ai tempi*. Bèrgam: Fondazione Serughetti-Centro Studi e Documentazione La Porta, maig-juny 1992, p. 38. En la versió actualment disponible d'aquest document, s'inclouen també les intervencions durant el curs de Carmen Plebani, Lidia Menapace, Marina Piazza, Rosangela Pesenti, Paola Manacorda i també la intervenció de Nadia Favalli del grup Les dones, els temps i la ciutat en el seminari de presentació de la Proposta de llei sobre els temps, organitzada amb les dones de la FIOM de Bèrgam el 26 de febrer de 1993.

4. El Pla del temps en relació amb el Pla dels serveis i el Pla de govern del territori

La possibilitat d'arrelament de l'enfocament espacio-temporal en les pràctiques i eines urbanístiques troba un terreny molt favorable a la regió de Llombardia després de la promulgació pràcticament simultània de tres lleis:

- La LR 12/2005 per al govern del territori que renova els marcs i les eines d'acció per a la planificació territorial i urbana a diferents àmbits i que, en particular, estableix per a la planificació municipal l'eina del Pla de govern del territori substituïnt el Pla regulador general.
- La LR 28/2004 que reglamenta les polítiques per coordinar i administrar els temps de les ciutats en un Pla territorial dels horaris (PTO).
- La LR I/2001 que estableix el Pla dels serveis i, posteriorment, amb la LR 12/2005, que inclou el Pla dels serveis entre els documents constitutius del Pla de govern del territori, possibilita la integració entre planificació urbanística i pla del temps.

Segons aquestes tres lleis, el tema de la qualitat constitueix un horitzó de finalitat explícit que permet entreveure l'oportunitat d'una aliança. Què vol dir pensar i planificar serveis de qualitat per a la ciutat del present? Quins elements es poden obtenir de l'experiència de les polítiques temporals i on incloure'ls en el Pla de govern del territori i dels seus serveis en particular? L'Administració municipal de Bèrgam ha adoptat en les seves línies programàtiques el Pla dels serveis i el Pla territorial dels horaris com accions prioritàries per a elaborar el Pla de govern del territori. També ha posat en funcionament els respectius processos de planificació els anys 2003 i 2005, respectivament.

El Pla de govern del territori per a la ciutat de Bèrgam es trobava el 2008 en fase d'elaboració en paral·lel i en relació amb el Pla dels serveis i amb la realització del Pla del temps.

4.1. El concepte de qualitat en el Pla dels serveis de la regió de Llombardia

En el Pla dels serveis, la qualitat ha estat introduïda amb l'accepció de «prestacions», contraposant així la praxi consolidada de pensar en la dotació de serveis principalment com a dotació d'àrees públiques en termes i, per tant, d'estàndards quantitius. El Pla dels serveis de la regió de Llombardia arrenca d'aquí amb els següents elements:

1. Una nova definició de servei, no només públic, sinó ampliat al concepte d'interès públic i general i consegüentment gestionable per part de subjectes privats.

2. La possibilitat que té cada Administració d'establir els paràmetres mínims de qualitat dels serveis, incloent-hi també serveis no localitzats (com ara els relatius a l'assistència social no prestats a la mateixa seu) fent pressió amb l'objectiu de convertir el Pla dels serveis en l'eina d'integració de plans sectorials diferents.
3. La necessitat de reflexionar sobre les tipologies de serveis en funció de nous estils de vida i de noves formes d'ús de la ciutat i del territori pels ciutadans residents, però també pels que hi són presents de manera temporal.
4. La determinació de la qualitat dels serveis pel que fa als temes de l'accessibilitat i la possibilitat de fruïció que, passant del nivell del funcionament individual de cada un dels serveis al nivell global de la ciutat i del territori, transforma el Pla dels serveis en la principal eina de govern del funcionament global de la ciutat. El cor de la planificació de la ciutat.

La noció d'*estàndard* canvia i s'estén des dels serveis públics fins a tots els serveis d'interès públic i general i demana als municipis l'elecció dels serveis que cal tenir en compte a l'hora de calcular els estàndards. Cal evidenciar que també es considera la possibilitat d'incloure una sèrie de serveis, la prestació dels quals no es fa en unes estructures concretes com, per exemple, els serveis socials i d'assistència.⁵ La introducció del concepte de *qualitat* en el govern del territori és rellevant i deixa un vast espai a iniciatives i experimentacions —més enllà de les prescripcions de llei i dels suggeriments donats sobre com posar en funcionament i elaborar el Pla dels serveis. La qualitat de la vida urbana es planteja explícitament com a finalitat global i el Pla dels serveis es transforma en una eina decisiva per prefigurar-la i aplicar-la. En particular, una dotació quantitativa estandarditzada de serveis no és suficient per donar resposta a les exigències dictades pels nous estils de vida i les noves formes d'ús de la ciutat i del territori.

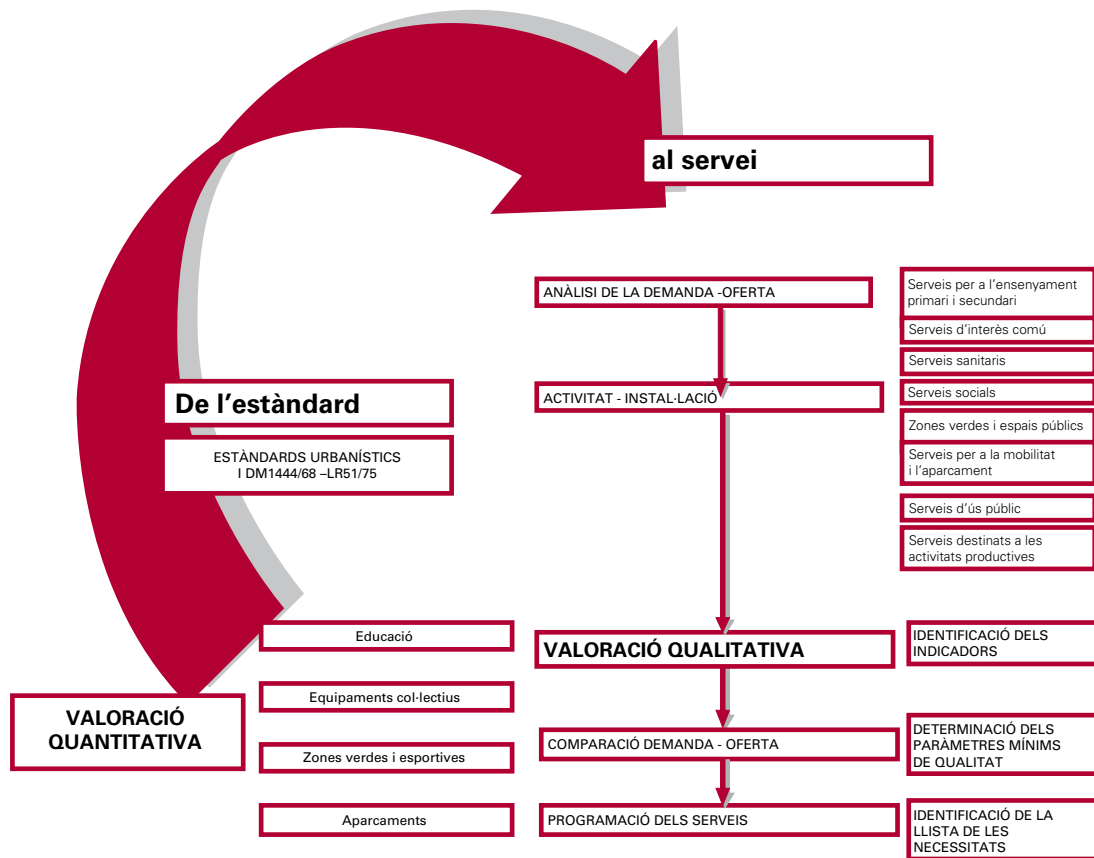
5. Annexos

A. Fitxa del Pla del Temps (PTO) i del Pla dels Serveis (PDS)

Les nocions de servei i d'estàndards no coincideixen automàticament. El Pla urbanístic es defineix com una

⁵ La deliberació emesa per la Junta regional del 21 de desembre de 2001 n.7/7586, «Criteris orientatius per redactar el Pla dels serveis», parla de serveis «no coincidents amb l'existència d'unes oportunes estructures». Karrer i Ricci subratllen una coherència entre la reproposició en l'àmbit urbanístic del tema de la planificació dels serveis i algunes disposicions legislatives inherents a l'assistència social i sanitària (Decret llei 299/1999 i 328/2000) i recalquen dos aspectes: la recerca d'una integració entre dimensió funcional i dimensió espacial en la planificació social (incrementa la gamma dels serveis, de les formes de subministrament i alhora introdueix l'eina dels plans de zona territorials, en substitució de l'estructura anterior per una unitat local); i l'oportunitat que el Pla dels serveis constitueix l'eina que integra la planificació urbanística i la planificació social. KARRER, F.; RICCI, M. *Città e nuovo welfare*. Roma: Officina, 2003, pp. 17-37.

FIGURA 1 Pla del temps i Pla dels serveis

Font: Document preliminar. Pla dels Serveis, desembre del 2005 (a cura de l'Ufficio Piano dei Servizi, Departament del Pla dels Serveis, Ajuntament de Bèrgam)

eina de programació general de l'oferta de serveis i com l'àmbit on seleccionar, entre tots aquests, quins han de ser inclosos entre els estàndards urbanístics pel fet d'haver estat considerats «essencials per a l'equilibrada estructuració del territori».⁶ Els objectius escollits per l'Administració pública per redactar el Pla dels serveis prenen un valor suprasectorial i l'accepció de qualitat s'estén des de la prestació d'un únic servei fins a la del govern del funcionament global del conjunt.

La redacció del Pla dels serveis va començar a Bèrgam l'any 2003. El Pla del temps permet aportar-hi les contribucions següents:

1. Actualitzar la fitxa de registre dels serveis existents:⁷
 - Introduir variables encaminades a localitzar els punts crítics dels horaris respecte del perfil temporal de la demanda i respecte a l'organització urbana (a escala de lloc, espai urbà i sistema urbà).

6 DGR Llobardia, 21 de desembre de 2001, núm. 7/7586, part II, punt 1.

7 La fitxa d'identificació predisposada per al Pla dels serveis implementa una base de dades que, segons la previsió, s'actualitzarà amb una periodicitat preestablerta.

- Introduir variables encaminades a localitzar els punts crítics relatius a la seguretat ambiental (per als habitants usuaris i per al personal encarregat dels serveis) ja sigui als espais d'accés o als espais d'oferta dels serveis, pensades per a tot l'arc temporal d'obertura com a expressió de la qualitat dels serveis i de l'espai públic.

- Localitzar paràmetres mínims de qualitat espacio-temporal relatius a l'accessibilitat i a l'ús dels serveis.

2. Subministrar criteris i indicadors de qualitat espaciotemporal d'acord amb l'accessibilitat, l'ús i la seguretat que poden contribuir a la localització de les prioritats d'intervenció del Pla dels serveis, a la valoració dels projectes de noves intervencions de realització de serveis i espais públics (per exemple, en el cas de propostes de programes integrats d'intervenció) i a la supervisió de les intervencions i de les accions realitzades.
3. Contribuir a la definició de les necessitats de desenvolupament i integració dels serveis existents i a la

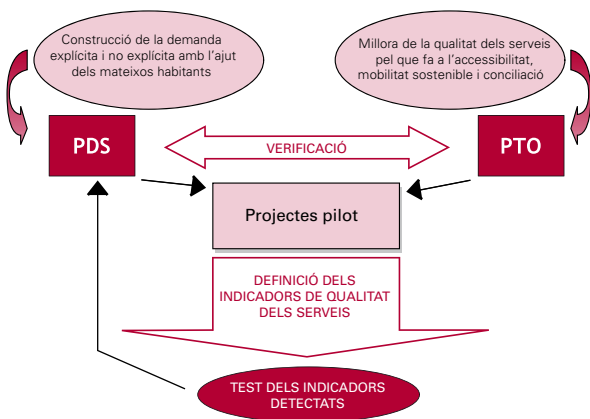
identificació de la dotació de serveis que cal assegurar en els plans d'actuació, mitjançant la posada en pràctica d'estratègies participatives i taules de planificació conjunta.

4. Contribuir a l'acompliment de les previsions del Pla dels serveis mitjançant polítiques orientades a millorar l'accessibilitat als serveis en termes de:
 - Disminució de les cues i de les esperes per poder fer ús d'un servei (els temps d'espera per accedir a un servei són un dels aspectes menys satisfactoris per als usuaris dels serveis de Bèrgam).
 - Millora de l'accés als llocs de subministrament dels serveis des d'un punt de vista psicofísic.
 - Adaptació dels serveis a la variació de la demanda.
5. Millorar l'accessibilitat i la possibilitat d'ús de cada servei amb l'objectiu de millorar el funcionament global de la ciutat, afegint a l'estudi dels aspectes espacials i arquitectònics l'estudi relatiu als aspectes temporals i horaris.

El Pla dels serveis pot preveure les següents accions:

- Incloure la qualitat espaciotemporal com un dels requisits per a la definició dels estàndards mínims de qualitat.
- Preveure l'aplicació de polítiques temporals com una eina per assolir objectius de qualitat dels serveis en una òptica espaciotemporal.
- Construir la demanda explícita i no explícita dels nous serveis i de millora dels existents.

FIGURA 2

Font: Il Piano Territoriale degli Orari. Bergamo, 2006

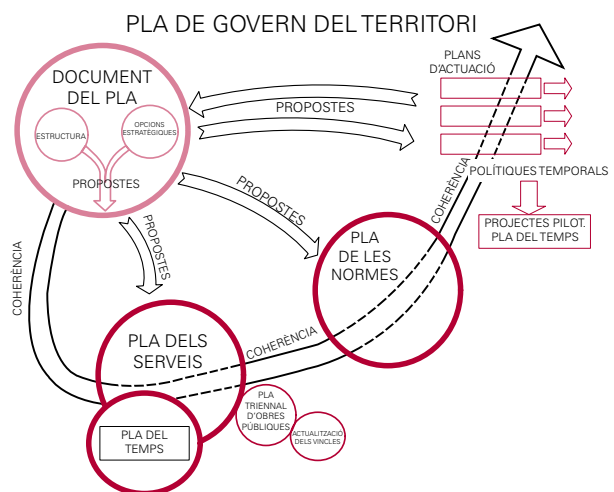
B. El Pla del temps per a l'administració del territori a Bèrgam

El Pla del temps (PTO) es pot coordinar amb el Pla de govern del territori per tal de respondre, d'acord amb els principis establerts per la llei regional, als objectius estratègics establerts per l'administració pública. Es pot coordinar en particular amb el Pla dels serveis per tal d'assolir l'objectiu comú de la qualitat de vida.

D'acord amb el Document preliminar del Pla dels Serveis, elaborat per l'Ajuntament de Bèrgam el 2005, els principis inspiradors i els objectius per al govern del territori són:

- *Subsidiarietat*, ja sigui vertical (competència de les activitats administratives en el si de les entitats locals més properes als ciutadans) o horitzontal (valoració i ampliació dels espais de llibertat i de responsabilitat dels ciutadans pel que fa a la funció de les institucions).
- *Sostenibilitat de les decisions de planificació*, ja sigui des del punt de vista ambiental, social o econòmic. Per exemple: cultura de la recuperació del territori, minimització del consum de sòl, etc.
- *Àmplia participació dels ciutadans* en la definició de les opcions de govern del territori.
- *Flexibilitat* de la planificació territorial, en contraposició amb la rigidesa del model anterior, jeràrquic i en cascada.
- *Equiparació* de les repercussions econòmiques de les decisions de planificació.

FIGURA 3

Font: Il Piano Territoriale degli Orari. Bergamo, 2006

C. Document director del Pla territorial dels horaris de la ciutat de Bèrgam

El Pla Territorial dels horaris de la ciutat de Bèrgam s'articula en quatre línies estratègiques, la darrera de les quals consisteix en un programa de construcció tècnica i institucional del Departament de Gestió del Temps a la Ciutat.

La introducció del Pla diu així:

«A partir dels deures i dels poders conferits a l'alcalde per les Lleis nacionals 142/90 i 53/2000 i la Llei regional 28/2004, a més del Pla territorial dels horaris de la ciutat de Bèrgam aprovat pel Consell Municipal, l'Administració municipal redacta un Programa plurianual d'actuació del Document director articulat en polítiques i projectes i dotat de recursos financers i competències tècniques adequades...»

El Pla està articulat d'acord amb l'índex següent:

Capítol primer. **Qüestions prèvies**

- Programa d'actuació.
- Paper de l'Ajuntament: les accions.
- Finalitat general.
- Qualitat de l'habitatge i els seus indicadors.
- Finalitats específiques.
- Eines de gestió.
- Arrels del Pla territorial dels horaris.
- La ciutat habitada: configuració espaciotemporal.

Capítol segon. **Les quatre línies estratègiques del Pla territorial**

- Línia 1. Mobilitat sostenible.
- Línia 2. Accessibilitat als serveis i als diferents llocs de la ciutat i del territori.
- Línia 3. Revitalització social i qualitat urbana dels espais públics.
- Línia 4. El Departament de Gestió del Temps de la ciutat i les eines del Pla.

Capítol tercer. **Els projectes pilot**

6. Referències bibliogràfiques

BALBO, L. (a cura de). *Time to care. Politiche del tempo e diritti quotidiani*. Milà: Angeli, 1987.

BELLONI, M. C.; BIMBI, F. (a cura de). *Microfisica della cittadinanza. Città, genere, politiche dei tempi*. Milà: Angeli, 1997.

BONFIGLIOLI, S.; MAREGGI, M. (a cura de). *Nuovi tempi della città per la qualità della vita. Esperienza lombarda in Europa*. Milà: Edizioni Guerini e Associati, 2004.

BONFIGLIOLI, S. «Nuovi orari dei saloni di parrucchiere. La ricerca territoriale e sociologica. L'invenzione del tavolo quadrangolare». A: BONFIGLIOLI, S.; MAREGGI, M.; ZEDDA, R. «Patto della mobilità e Piano dei tempi e degli orari. Una prospettiva europea». *UrbanisticaQuaderni* [Roma: Inu Edizioni], núm. 26 (2000).

BONFIGLIOLI, S.; BOULIN, J. Y.; MÜCKENBERGER, U. *Le politiche temporali locali in Europa*. [En curs de publicació en italià, francès, anglès i alemany.]

CAMAGNI, R. (a cura de). *Economia e management. Economia e pianificazione della città sostenibile*. Bologna: Il Mulino, 1996.

CHIESI A. M. *Sincronismi sociali*. Bologna: Il Mulino, 1989.

COLLEONI, M. *I tempi sociali. Teorie e strumenti di analisi*. [S. l.]: Carocci, 2004.

COMUNE DI BERGAMO. *Documento preliminare. Piano dei servizi*. A cura de la Direzione Territorio e ambiente, Ufficio Piano dei Servizi (desembre 2005).

CONSIGLIO DELLE DONNE COMUNE DI BERGAMO. *Le donne e la città. Un documento programmatico per le elezioni 2004* (28 novembre 2003).

DUPUY, G.; GODARD, F.; RONCAYOLO, M. (dir.) «La ville: espaces et lieux, stocks et flux, temporalités urbaines, gouvernement urbain, formes et paysages, ville et santé». *Le Courrier du CNRS*, núm. 81 (juny 1994).

DUPUY, G. *Les territoires de l'automobile*. Paris: Anthropos, 1995.

GIDDENS, A. *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press, 1984.

GODARD, F. *Les annales de la recherche urbain*, núm. 77 (1997).

HAEGERSTRAND, T. «Space, time and human condition». A: QVIST, K. *Dynamic allocation of urban space*. [S. l.]: [s. n.], 1975.

MAREGGI M. «Innovation in Urban Policy: the Experience of Italian Urban Time Policies». *Planning theory and practices*, vol. 3, núm. 2 (juny 2002), pp. 173-194.

MARTINOTTI, G. *Metropoli. La nuova morfologia sociale della città*. Bologna: Il Mulino, 1993.

NUVOLATI, G. *La qualità della vita delle città. Metodi e risultati delle ricerche comparative*. Milà: Angeli, 1998.

NUVOLATI, G. *Popolazioni in movimento nella città in trasformazione: abitanti, pendolari, city users, uomini d'affari e flâneurs*. Bologna: Il Mulino, 2002.

TABBONI, S. *La rappresentazione sociale del tempo*. Milà: Angeli, 1984.

SARACENO, C. «Il tempo nella costruzione di ruoli e identità sessuali». *Rassegna Italiana di Sociologia*, núm. 1 (1983).

ZAJCZYK, F. *Tempi di vita e orari della città. La ricerca sociale e il governo urbano*. Milà: Angeli, 2000.